

Srednja Evropa Václava Havla

V drugi polovici decembra, na predbožično nedeljo, nas je razžalostila novica, da je po dolgotrajni bolezni umrl dramatik, humanist, prvi češki predsednik in predvsem pogumen človek odprtega ter širokega srca Václav Havel. Havel je bil in bo ostal vzor sodobnega srednjeevropskega humanista in zagovornika človekovih pravic, ki se zoper avtokratsko oblast bojuje z besedo in satiro, pri čemer mu ne gre samo za dobro svoje dežele, ampak tudi za dobro širše regije in sveta.

Jernej Letnar Černič

V srednjeevropskem prostoru je ustvarjalo že veliko odličnih in sposobnih posameznikov. Vse preveč pogosto pozabljamo na tiste izmed njih, ki se niso uklonili totalitarističnim ideologijam in so za demokratično in pravno državo žrtvovali ne samo poklicno pot, ampak tudi dobršen del svojega življenja. Tistih, ki so živeli ter se vizionarsko zagovarjali in borili za vrednote v časih, ki jim niso bili naklonjeni. Nekateri so upognili hrbtenico in se prilagodili, drugi pa so se do zadnjega borili za demokratične ideale in zato plačali visoko ceno.

Havel se je v šestdesetih in sedemdesetih letih izoblikoval kot vodja upora zoper avtokratski sistem v takratni Češkoslovaški, pri čemer je soustvaril Listino 77, ki velja za začetni kamenček v mozaiku

demokratičnih sprememb na Češkem in Slovaškem. Nastanek civilnodružbenega gibanja je delno spodbudilo tudi zaprtje članov rock skupine *Plastic People of the Universe*, ki so v spomin na Havla igrali tudi na koncertu ob njegovi smrti. V času listine 77 si res nihče ni mislil, da bo kdaj napočil čas za demokratične spremembe v Srednji Evropi, vendar se ljudje niso predali. Poljski pesnik Czesław Miłosz ob zaključku svojega romana *Prevzem oblasti* zapiše, da »nihče ni mislil, da bo živel tako dolgo, da bo moral poravnati povzročene krivice«. Brezizhodnost je bila prevladujoče občujte v takratnih komunističnih državah Srednje Evrope. Sredi sedemdesetih let so bile demokratične spremembe kar precej oddaljene, vendar so se zidovi navidezno nepremagljivih in

nečimrnih totalitarnih režimov začeli krhati po tem, ko je Lech Wałęsa v zgodnjih osemdesetih letih postopoma začel oblikovati zametke demokratičnega gibanja v ladjedelnici v Gdansku.

Na demokratične spremembe na Češkem morda res ni bilo treba čakati tako dolgo kot na Poljskem in Madžarskem. Timothy G. Ash tako ugotavlja, da je boj za spremembe na Poljskem trajal deset let, na Madžarskem deset mesecev, v Vzhodni Nemčiji deset tednov, na Češkem le deset dni. Havel, morda bolj kot kdorkoli drug, pooseblja duh časa, ki je zanetil demokratične spremembe v srednjeevropskih državah.

Češka je naslednje tri dni po njegovi smrti razglasila za narodno žalovanje. Havlova vseprisotna duša je bila prisotna tudi

Havel je v vsem svojem življenju poudarjal, da ima vsakdo odgovornost, da se zoperstavi avtoritativnemu sistemu, čeprav bi se posameznik najraje izgubil v anonimnosti vsakodnevnega življenja.

po njegovi smrti na praških ulicah, ki jih je edinstveno napolnilo češko ljudstvo, ki se je zadnjič poslovilo od svojega nekdanjega predsednika in ga na zadnjem sprehoju množično spremljalo prek celotnega praškega starega mesta. Izkazovanje spoštovanja deset tisočih kaže na simbolično vlogo, ki jo je Havel posebej bljal pri demokratičnih spremembah na Češkem in Slovaškem ter po celi Evropi. Vselej nam bo v spominu ostala fotografija Havla na balkonu stavbe založbe *Melantrich* na Vaclavskem trgu v središču Prage, ko nagovarja pol milijonsko množico in jih spodbuja, da naj nadaljujejo z demonstracijami proti totalitarnemu režimu. Havel je v svojih delih in življenju iskal demokratično ureditev ter ni hlastal po takšni in drugačni priljubljenosti. Havel pa ni bil samo zagovornik češke demokracije, ampak tudi srednjeevropski, morda lahko zapišemo, tudi slovenski disident. Pred in po demokratičnih spremembah v Srednji Evropi je bil tudi eden glavnih zagovornikov srednjeevropskega povezovanja in pojma Srednje Evrope (*Mitteuropa*), ki opredeljuje skupne kulturne, zgodovinske in civilizacijske korenine tega dela sveta, ki temeljijo na pravicah posameznika. Pojem Srednje Evrope je sicer znova odkril Havlov sonarodnjak Milan Kundera v svojem znamenitem eseju »Tragedija Srednje Evrope« (*New York Review of Books*, 26. 4. 1984), kjer je utemeljeval, da so Srednja Evropa in njeni ljudje izgubili svojo identiteto zaradi trpljenja pod avtokratskimi oblastmi.

Ideja o Srednji Evropi se je sprva pojavila kot ekspanzionistična politična želja Nemčije po nadvladi nad srednjeevropskimi narodi, vendar je ideja kljub problematičnem izvoru dobila povsem drugačen pomen. Czesław Miłosz jo denimo opredeljuje kot »vse države, vključno z baltskimi, ki so avgusta 1939 bile realni ali hipotetični predmet trgovine med Sovjetsko zvezo in Nemčijo«. Drugi pa zavračajo idejo o Srednji Evropi: avstrijski pisatelj Peter Handke jo ima zgolj za meteorološki pojav, a ji hkrati pripisuje odgovornost za slovensko državnost, saj je »mnoge Slovence ... vse bolj odnašalo stran od njihove velike Jugoslavije, 'k Srednji Evropi' ali 'k Evropi' ali 'na zapad', jaz pa sem vse to dolgo jemal samo za njihovo muho [...] Kajti v zgodovini slovenske dežele ni bilo ničesar, prav ničesar, kar bi jih gnalo k državnosti. Nikoli, prav nikoli ni imel slovenski narod česa takega, kar bi bilo državnemu prostoru podobno«

Kundera v omenjenem eseju poudarja, da je bila Srednja Evropa na začetku 20. stoletja kljub svoji politični šibkosti osrednje in bržkone največje kulturno središče Evrope. Zaradi totalitarizmov se je njena identiteta skoraj izgubila. To se vidi tudi iz slovenskega konteksta, kjer od Srednje Evrope po demokratizaciji ni ostalo skoraj nič, razen redkih prispevkov Jančarja, Kralja in nekaterih drugih avtorjev, saj je vsaj slovenska oblast v zadnjih desetletjih tradicionalno podcenjevala preostale srednjeevropske države, tako da je Slovenija celo zavrnila član-

stvo v Višegrajski pobudi.

Havel si je v svojem boju z mlino na veter prizadeval, da bi duhovno srž pojma Srednje Evrope ponovno oživil, mu povrnil nekdanji sijaj in ga napolnil s civilizacijskimi vrednotami, ki izhajajo iz vseh srednjeevropskih družb. Pojem Srednje Evrope je Havlu in drugim hkrati omogočal, da so se oddaljili od totalitarnega in kolektivističnega razumevanja sodobne družbe. Boril se je za pravico do samoodločbe, ki jo je slovenski razumnik Boris Furlan utemeljeval s tem, da je »samo v univerzalno izvedeni demokraciji tudi majhnim narodom priznan prostor na soncu«, ter da imajo »vsi narodi, ne samo veliki, pravico do samostojnosti, vsak narod sme na svoji zemlji biti svoj gospod«.

Havlu je Srednja Evropa je omogočala vizijo neke drugačne, demokratične Češke (oziroma Češkoslovaške). Njegova osebnost je bila zato tudi za druge srednjeevropske države monumentalnega pomena. Na prvi pogled se morda res zdi, da je ideja o Srednji Evropi nek romantičen in nostalgichen pojem, ki se navzven lepo sliši, znotraj pa je votel. Ali kot piše Jančar: »Kaj nas resnično družijo v srednjeevropskem prostoru, je precej nedorečeno. Zdaj se naenkrat kaže, da nas je bolj združeval odpor do njegove razdeljenosti kot pa sorodna kulturna vprašanja.« Svobodna demokratična družba, pluralizem, spoštovanje temeljnih človekovih pravic, odprtost in prevzemanje odgovornosti pa vendarle ostajajo nekatere skupne vrednote srednjeevropskega prostora, ki povezujejo, če že ne vladajoče struk-

ture, pa predvsem ljudi, ki živijo na tem prostoru. To pa so prav vrednote, ki jih posebej Havlovo življenje.

Srednjeevropska esejistika je s Havlovim esejem iz leta 1979 *Moč nemočnih* doživela enega izmed svojih vrhuncev. Njegova metafora o prodajalcu oziroma o lastniku kioska s sadjem in zelenjavo je še danes več kot povedna v večini srednjeevropskih družb. Prodajalec v kiosku s sadjem in zelenjavo na okensko polico med čebulo in korenje postavi letak s sloganom: »Delavci vseh dežel, združite se!« Havel se pri tem vpraša, zakaj prodajalec izobesi letak na okenski polici? Kaj želi sporočiti? Mu je res mar za združevanje delavcev vsega sveta? Havel trdi, da ne: prodajalec letak izobesi le zato, ker ga izobešajo vsi ostali ljudje. Skupaj tako ustvarjajo prepričanje, da je mogoče preživeti edino na takšen način, če želijo ohraniti stabilnost in mir. Pisarniška delavka, ki izobesi plakat na notranjih in zunanjih stenah svoje pisarne, ni nič drugačna od prodajalca zelenjave. Plakata, ki ju oba izobesita, sta medsebojno povezana in odvisna. Enega brez drugega ne bi bilo. Vse, kot pravi Havel, za ohranjanje stabilnosti, javnega miru in reda. Prodajalec in delavka postaneta obenem žrtvi sistema in njegova ključna sestavna dela. Če je celotna vas polepljena s plakati, pravi Havel, gre tu za družbeni totalitarizem, ki ne prihaja od zgoraj navzdol, temveč deluje obratno: od spodaj navzgor. V takšnem sistemu vsi ljudje vzdržujejo sistem, raven njihove individualne odgovornosti je odvisna samo od njihovega položaja v hierarhiji sistema. Sistem ne prisiljuje več k poslušnosti, saj se ta ustvarja sama.

Zato je Havel v vsem svojem življenju podarjal, da ima vsakdo odgovornost, da se zoperstavi avtoritativnemu sistemu,

čeprav bi se posameznik najraje izgubil v anonimnosti vsakodnevnega življenja. Vendar se po Havlu največja nevarnost nahaja prav v umiku v zasebnost, saj ravnodušnost vodi do izgube človekove identitete. Havel je tako že v sedemdesetih letih zagovarjal, da je življenje v resnici rešilna bilka, da se posameznik odtuji pritisku sistema. Prodajalec sadja in zelenjave se lahko odloči, da ne bo postavil letaka na okensko polico. Navidezno majhen korak pripomore k razgradnji sistema. Zato je Havel menil, da avtokratski sistemi stojijo in padejo na (ne)poslušnosti običajnih ljudi. Zato tudi običajni človek šteje. Življenje je v resnici ako edina možna izbira, tudi v najtežjih okoliščinah.

Havlov sodobnik, Jože Pučnik, je v prispevku za knjigo *Temna stran meseca* zapisal, da »med 'podedovane dolžnosti' sodi seveda tudi strokovna preiskava zločinov prejšnjega komunističnega režima in njihov kazensko-pravni zaključek. Iz zgodovine pač ni mogoče pobirati samo rozin!« Dr. Jože Pučnik o človeku v antropološko-filozofskem pogledu ni imel najboljšega mnenja, saj je zanj človek ... »silno šibko bitje. Ima čudovito energijo, čudovit ogenj v sebi, a je kot ameba, če ni vpleten v nek sistem kulturnih pravil delovanja. Je izgubljen. Zato je nujno, da vsak narod ustvarja čim bolj kompleksen, pa tudi uravnotežen sistem teh mrež, da bi se zavaroval pred agonijo, pred razpadom celotnega vrednostnega sistema in pred padcem v skrajno brutalnost.« Iz Pučnikov besed izhaja sistem vrednot, ki je skupen tudi Havlu in v srži predstavlja tisto, kar je danes duhovno jedro Srednje Evrope.

Havel je bil otrok svojega časa in srednjeevropskega prostora, vendar je njegova dramatika in esejistika za današnjega

bralca s svojimi temeljnimi vprašanji še vedno zelo relevantna. Nikoli ni zaključil svojega optimističnega boja za resnico in ljubezen: še nekaj dni pred smrtjo se je zavzel za kitajske oporečnike. Skozi celotno življenje je obdržal kritično držo do totalitarnih režimov in zagovarjal ideje o demokratizaciji arabskega in kitajskega prostora. V zadnjih letih življenja se je obsežno posvetil pisanju in ustvarjanju. Prijatelj nikoli ni izgubil. Na njegovem slovesu so se zbrali v velikem številu, med njimi je bilo mnogo njegovih osebnih prijateljev z vsega sveta. Václav Havel navkljub težkemu življenju, polnem krivic – ali prav zaradi tega – ostaja med nami ne samo kot politik, dramatik, esejist, temveč predvsem kot pokončen človek.

Havlovo življenje morda vsaj deloma poravnava dolgove, ki jih imajo bivši totalitarni sistemi do vseh svojih generacij – preminulih, sedanjih in bodočih – in lahko pripomore, da se totalitarna hudodelstva v srednjeevropskem prostoru ali kjerkoli drugod ne bodo nikoli več ponovila. Aktualna ostaja njegova temeljna misel, ki jo je zapisal v esejju *Moč nemočnih*: »nikoli se nismo odločili, da postanemo oporečniki. Spremenili smo se vanje, ne da bi vedeli kako, včasih smo se znašli v zaporu, ne da bi vedeli kako. Preprosto smo šli naprej in naredili nekatere stvari, za katere smo menili, da jih moramo storiti, in ki so se nam zdele dostojne, nič več in nič manj.«

Prepričljivost Havlove srednjeevropske zgodbe ni le v tem, da je bil prvi predsednik demokratične Češkoslovaške (in, po njenem razpadu, tudi Češke republike), ampak da se je s svojim pogumom dotaknil navadnih ljudi ter utrdil temelje ideje o Srednji Evropi. ●